

Ian Morris

PROČ ZÁPAD VLÁDNE

... ZATÍM

argo / dokořán

Ian Morris

PROČ ZÁPAD VLÁDNE

... ZATÍM

**Co minulost říká
o naší budoucnosti**

ARGO / DOKOŘÁN

Ian Morris

PROČ ZÁPAD VLÁDNE ... ZATÍM

Co minulost říká o naší budoucnosti

WHY THE WEST RULES... FOR NOW

Copyright © 2010 by Ian Morris

Translation rights arranged by
the Sandra Dijkstra Literary Agency

All Rights Reserved

Translation © Svatava Kučerová, 2025

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být
rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez
předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání v českém jazyce (první elektronické).

Z anglického originálu *Why the West Rules – For Now.*

The Patterns of History, and What They Reveal About the Future
přeložila Svatava Kučerová.

Odpovědný redaktor Zdeněk Kárník.

Redakce Marie Černá.

Obálka a sazba podle návrhu Pavla Růta

a konverze do elektronické verze Michal Puhač.

Vydalo v roce 2025 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5,

dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

jako svou 1 360. publikaci (480. elektronická).

ISBN 978-80-7675-274-0

Věnováno Kathy

OBSAH

Úvod	9
------	---

ČÁST I.

Kapitola 1. Dříve než byl Východ a Západ	39
Kapitola 2. Západ se ujímá vedení	75
Kapitola 3. Změřit minulost	121

ČÁST II.

Kapitola 4. Východ dohání	155
Kapitola 5. Je to vyrovnané	199
Kapitola 6. Úpadek a pád	243
Kapitola 7. Východní věk	285
Kapitola 8. Ke globalizaci	329
Kapitola 9. Západ dohání	371
Kapitola 10. Západní věk	419

ČÁST III.

Kapitola 11. Proč Západ vládne...	475
Kapitola 12. ... zatím	495

Dodatek: K indexu sociálního rozvoje	527
--------------------------------------	-----

<i>Poděkování</i>	547
<i>Poznámky</i>	549
<i>Doporučená četba</i>	563
<i>Použitá literatura</i>	579
<i>Seznam ilustrací</i>	627
<i>Rejstřík</i>	631

ÚVOD

ALBERT V PEKINGU

Londýn, 3. dubna 1848. Královnu Viktorii bolela hlava, dvacet minut klečela s čelem přitisknutým k dřevěnému molu. Byla rozzlobená, vystrašená a unavená z toho, jak potlačovala slzy. A navíc začalo pršet. Navlhly jí šaty a královna pouze doufala, že si lidé její třes nevyloží jako strach.

Manžel byl těsně vedle ní. Stačilo natáhnout ruku a mohla by mu ji položit na rameno nebo mu uhladit mokré vlasy. Cokoli, co by mu dodalo sílu k tomu, co ho čeká. Kdyby se tak jenom čas dal zastavit nebo zrychlit. Kdyby tak byla s princem Albertem kdekoli jinde než zde.

Zatím však čekali. Viktorie, Albert, vévoda Wellington a s nimi půlka dvořanů, všichni na kolenou a v dešti. Na řece nastal zjevně nějaký problém. Vlajková loď čínského námořnictva byla příliš mohutná na to, aby mohla zakotvit v docích Východoindické společnosti. Čínský guvernér Čchi-jing byl proto nucen zvolit pro svůj triumfální vstup do Londýna menší opancéřovanou parní loď nesoucí jeho jméno. Avšak i tento *Čchi-jing* byl na doky v Blackwallu moc velký. Za všeobecného zmatku ho k molu táhla desítka vlečných člunů. Čchi-jing byl otrávený.

Viktorie viděla na molu koutkem oka malou čínskou kapelu. Ještě před hodinou byly šaty hudebníků i jejich směšné klobouky nádhera sama, teď v anglickém dešti zplihly. Čtyřikrát Číňané spustili jakousi orientální kakofonii v domnění, že už vynášejí nosítka s Čchi-jingem z lodi, a čtyřikrát toho zase nechali. Popáté ale hráli dál. Viktorii se sevřel žaludek, Čchi-jing už musí být na pevné zemi. Je to tady.

A pak stanul Čchi-jingův posel před nimi. Byl tak blízko, že Viktorie dokázala rozeznat vyšívání na jeho střevících. Zobrazovalo dráčky vyfukující kouř a plameny a byla to mnohem jemnější práce, než jaké byly schopné její dvorní dámy.

Posel drmolivě četl oficiální prohlášení Pekingů a Viktorii to přeložili takto: Vznešený vzor, ušlechtilý císař Tao-kuang, vyjádřil uznání nad přáním britské královny vzdát hold císařské vrchnosti. Že Viktorie naléhala, aby jí bylo dovoleno platit tribut a daně, dodržovat naprostou poslušnost a řídit se příkazy. A že císař přistoupil na to, že bude s její říší zacházet jako s dalším ze svých vazalských panství a že Británii umožní jít v čínských stopách.

Všichni v Británii ale věděli, co se doopravdy stalo. Nejprve byli Číňané vítáni. Pomohli financovat válku proti Napoleonovi, který jim uzavřel přístavy na kontinentu. Od roku 1815 však začali v britských přístavech prodávat své

zboží stále levněji, což nakonec vedlo k uzavření lancashirských přádelen. Když Britové protestovali a zvýšili cla, spálili Číňané hrdé královské námořnictvo, zavraždili admirála Nelsona a vyplenili všechna města na jižním pobřeží. Téměř osm století Anglie vzdorovala všem dobyvatelům, nyní se však Viktoriino jméno navždy запиše do kroniky hanby. Její vláda byla šílenstvím vražd, drancování a únosů, porážky, hanby a smrti. A zde samotný Čchi-jing, ďábelský vykonavatel Tao-kuangovy vůle, přichází s dalšími řečmi a pokrytectvím.

Tlumočník, který klečel hned za Viktorií, jako správný dvořan zakašlal v patřičnou chvíli, aby to mohla zaslechnout jenom královna. Byl to signál, že se Čchi-jingův poskok dostal k pasáži, kdy bude uvedena do úřadu podrobené panovnice. Viktorie zvedla čelo a vztyčila se, aby přijala barbarský čepce a šat, známky zostuzení jejího národa. Teď se mohla na Čchi-jinga poprvé řádně podívat.

Nečekala, že spatří tak inteligentního a rázně vyhlížejícího člověka středního věku. Opravdu to byl ten netvor, jehož se tak obávala? Také Čchi-jing hleděl na Viktorii poprvé. Viděl už její podobiznu z korunovace, ale ve skutečnosti byla tělnatější a tuctovější, než čekal. A mladá – velmi mladá. Celá promočená a na tváři pocákaná blátem z doků. Neuměla se ani řádně poklonit. Jací barbaři!

Nadešla nejtemnější chvíle, něco nemyslitelného. Dva mandaríni, kteří dosud stáli za Čchi-jingem, nyní s hlubokými poklonami postoupili vpřed a pomohli Albertovi vstát. Viktorie věděla, že by měla mlčet a nehybat se. Popravdě byla jako přimražená a nedokázala by protestovat, ani kdyby chtěla.

Odváděli Alberta pryč. Šel pomalu a velmi důstojně. Pak se zastavil a ohlédl se na ni. V jeho pohledu byl celý svět.

Viktorie omdlela, ale čínský sluha ji zachytil dřív, než se mohla skácet na molo. Nehodilo by se, aby si v takové chvíli královna, jakkoli cizácká a ďábelská, ublížila. Albert teď kráčel jako náměsíčný, s nehybným výrazem a lapaje po dechu opouštěl zemi, kterou přijal za svou. Vystoupil na můstek a pak v luxusní uzavřené kabině směřoval do Číny, kde mu v Zakázaném městě císař osobně udělí vazalský titul.

Než se Viktorie sebrala, byl Albert pryč. Teď konečně začala naříkat, až se celé její tělo otřásalo vzlyky. Albertova cesta do Pekingu může trvat půl roku a stejnou dobu ta zpáteční. A může se stát, že bude mezi těmi barbary nucen čekat na císařskou audienci měsíce nebo i roky. Co si má počít? Jak má sama ochránit svůj lid? Jak má po tom, co jim udělal, čelit tomu podlému Čchi-jingovi?

Albert se už nevrátil. Dostal se do Pekingu a ohromil tamní dvůr svou plynulou čínštinou i znalostí konfuciánských klasiků. V patách za ním však přišly zprávy o vzbouřených zemědělských dělnících, kteří nevlastnili žádnou půdu a v celé jižní Anglii rozbíjeli mlátičky. A další, tentokrát o krvavých pouličních bitkách, jež zachvátily polovinu evropských hlavních měst. Císař po několika

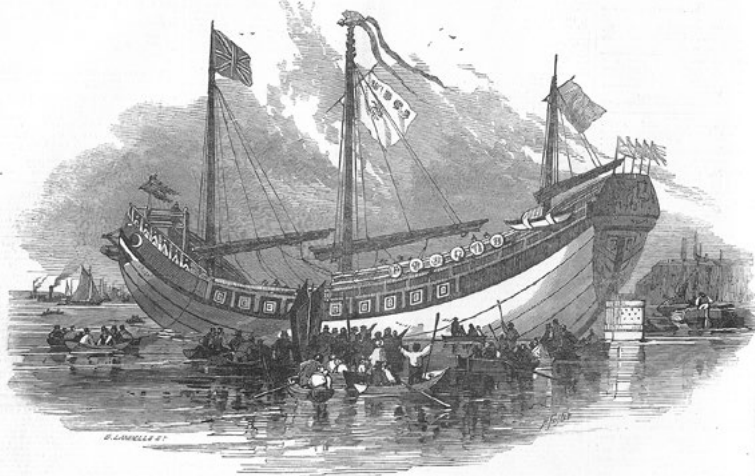
днеch obdržel dopis, v němž Čchi-jing doporučoval držet talentovaného prince Alberta raději mimo Anglii. Veškeré to násilí souviselo jak s bolestným přechodem k modernímu životu, tak s čínským císařstvím, ale s tak divokým národem nemělo smysl nic riskovat.

A tak Albert zůstal v Zakázaném městě. Zbavil se anglických šatů a nechal si narůst mandžuský copánek. Jeho znalost čínských klasiků se s každým dalším rokem prohlubovala. Stárnul sám, obklopený pagodami a po třinácti letech života ve zlaté kleci zemřel.

Viktorie se na druhém konci světa uzavřela do špatně vytápěných soukromých komnat Buckinghamského paláce a koloniální pány ignorovala. Čchi-jing tak Británii vládl bez ní. Mnozí takzvaní politici byli za možnost spolupráce s ním ochotní plazit se po břiše. Když roku 1901 Viktorie zemřela, žádný státní pohřeb se nekonal. Bylo jen krčení ramen a rozpačité úsměvy nad odchodem poslední upomínky na časy před čínským císařstvím.

LOOTY V BALMORALU

Ve skutečnosti to tak samozřejmě nebylo, ale některé z těch věcí se staly. Loď jménem *Čchi-jing* doopravdy existovala a v dubnu 1848 vplula do londýnských doků Východoindické společnosti (obrázek 0.1). Nešlo ale o opancéřovaný dělový člun s čínským guvernérem mířícím do Londýna. Skutečná *Čchi-jing* byla pouhá pestře natřená džunka. V koloniálním Hongkongu ji pár let předtím koupili britští obchodníci a rozhodli se, že by byla legrace poslat ji do staré vlasti.

Obr. 0.1: Skutečná *Čchi-jing*: Čluny plné Londýňanů, kteří roku 1848 přiveslovali, aby si loď prohlédli, jak to zachytil kreslíř z *Illustrated London News*.

Královna Viktorie s princem Albertem i vévodou Wellingtonem tehdy k řece skutečně přišli, ale nikoli proto, aby se poklonili novému vládci, nýbrž aby se jako turisté podívali na čínskou loď, jaká byla v Británii k vidění poprvé.

Plavidlo se opravdu jmenovalo po kantonském guvernérovi. Ale Čchi-jing nezničil královské loďstvo a Británie se mu nepodrobila. Ve skutečnosti byl toho roku nucen vyjednat čínskou kapitulaci, když malá britská eskadra potopila všechny válečné džunky, na něž padla, umlčela děla na pobřeží a uzavřela Velký kanál spojující Peking s údolím Jang-c'ťiangy bohatým na rýži. Hlavnímu městu hrozil hlad.

Roku 1848 Číně opravdu vládl císař Tao-kuang. Alberta a Viktorii ale nerozdělil. Královský pár žil ve skutečnosti až do Albertovy smrti roku 1861 v dokonalé shodě, přerušované jen Viktoriinými rozmary. Pravda byla taková, že Viktorie a Albert rozdrtili Tao-kuanga.

Historie je často podivnější než beletrie. Viktoriini krajané zničili Tao-kuanga a rozbili jeho říši kvůli největší z britských neřestí – šálku čaje. Nebo abychom byli přesní, kvůli několika miliardám šálků čaje. Britská Východoindická společnost si v jižní Asii počínala většinou jako na soukromém lenním území. Po roce 1790 každoročně přepravovala do Londýna více než 10 400 tun lístků čínského čaje. Neslo to obrovský zisk, ale mělo to háček. Čínská vláda neměla zájem o import britských výrobků. Jediné, po čem toužila, bylo stříbro. Společnost měla problém sehnat ho dostatek k zajištění plynulého obchodu. Britští obchodníci se proto velice zaradovali, když zjistili, že bez ohledu na to, co chce vláda, touží Číňané po něčem jiném – po opiu. To nejlepší se pěstovalo v Indii, již měla Společnost pod kontrolou. V Kantonu, což byl čínský přístav, kde mohli cizinci obchodovat, prodávali obchodníci opium za stříbro a za ně pak nakupovali čaj, aby ho v Londýně prodali s ještě větším ziskem.

Jak tomu při obchodování často bývá, i zde se odstraněním jednoho problému vytvořil jiný. Indové opium pojídali, Britové ho máčeli a pili a ročně ho zkonsumovali deset až dvacet tun (část posloužila k utišení malých dětí). Obojí způsob konzumace měl mírně narkotické účinky, dostatečné k tomu, aby inspirovaly příležitostné básníky a nabudily několik hrabat a vévodů k novým nezřízenostem.

Kvůli tomu se nebylo třeba moc znepokojovat. Číňané však opium kouřili. Rozdíl mezi těmito způsoby konzumace byl podobný jako mezi žvýkáním lístků koky a kouřením cracku. Britští překupníci drog se to snažili přehlížet, ale Tao-kuang nikoli. Roku 1839 drogám vypověděl válku.

Byla to divná válka a brzy přerostla v osobní střet mezi Tao-kuangovým pověřencem pro boj s drogami, komisařem Lin Ce-süem, a britským obchodním superintendantem v Kantonu, kapitánem Charlesem Elliotem. Když si Elliot uvědomil, že prohrává, přiměl obchodníky, aby Linovi vydali ohromujících sedmnáct set tun opia. Zaručil se, že jim britská vláda ztráty nahradí. Obchodníci

Obr. 0.2: Pro Čínu to nebyla zrovna velká chvíle. Britské lodě vyhazují roku 1842 do povětří čínské válečné džunky na řece Jang-c'-ťiang. Vzádu vpravo vůbec první železná válečná loď *Nemesis*, která byla hodna svého jména.

si sice nebyli jistí, zda má Elliot dost pravomocí něco takového slibovat, ale nabídky se chopili. Lin měl své opium (které hned nechal zničit), Elliot si zachránil tvář a udržel obchod s čajem v chodu. Obchodníci dostali za své drogy záruku vysoké ceny (plus úrok a dopravné). Zvítězili všichni.

Všichni až na britského ministerského předsedu lorda Melbournu. Od něj se očekávalo, že někde sežene dva miliony liber na odškodnění obchodníků. Melbourn tedy mezi vítězi *nebyl*. Dostat premiéra do takové situace bylo od obyčejného kapitána námořnictva šílenství, ale Elliot věděl, že se může spolehnout, že obchodní komunita bude lobbovat v parlamentu a peníze získá. Kolem Melbournu houstla síť osobních, politických a finančních zájmů, až nakonec neměl na výběr a zaplatil. Potom však vyslal expedici s úkolem přimět čínskou vládu uhradit Britům ztrátu za zkonfiskované opium (obrázek 0.2).

Nebyla to nejsvětější chvíle britského impéria. Hledání analogií v současnosti sice není nikdy přesné, ale tady to bylo podobné, jako kdyby tijuanský drogový kartel po velkém zátahu amerického Úřadu pro potírání drog (DEA) přiměl mexickou vládu prostřílet se do San Diega a požadovat, aby Bílý dům zaplatil drogovým bossům za zkonfiskovaný kokain v pouliční ceně (plus úroky a dopravné). A žádat rovněž uhrazení nákladů za vojenskou operaci. Lze si také

představit, že jelikož to není nedaleko, zabralo by mexické loďstvo ostrov Catalina, vybudovalo by si na něm základnu pro budoucí operace a hrozilo bloádou Washingtonu, dokud Kongres neposkytne tijuanským drogovým bossům monopol na prodej v Los Angeles, Chicagu a New Yorku.

Je tu ale rozdíl, neboť Mexiko není s to bombardovat San Diego, zatímco Británie si roku 1839 mohla dělat, co chtěla.

Britské lodě smetly čínskou obranu a Čchi-jing podepsal ponižující smlouvu, která otevřela Čínu obchodu a misionářům. Tao-kuangovy manželky nebyly odvezeny do Londýna jako Albert do Pekingu ve smyšleném příběhu ze začátku tohoto úvodu, ale „opiová válka“ Tao-kuanga zlomila. Zklamal 300 milionů poddaných a zradil dvoutisíciletou tradici. Právem měl pocit, že selhal. Čína se rozkládala, narkomanie se šířila, stát ztrácel kontrolu a tradice se rozpadaly.

V tomto nejistém světě se objevil neúspěšný kandidát do státní služby Chung Siou-čchüan, který vyrůstal nedaleko Kantonu. Do provinčního města putoval čtyřikrát, aby složil náročné zkoušky pro adepty na úřednické místo ve státní správě, a čtyřikrát propadl. Nakonec se v roce 1843 zhroutil a do rodné vesnice ho museli odnést. V jeho horečnatých snech ho andělé vzali do nebe. Setkal se tam s mužem, o němž mu řekli, že je jeho starší bratr. Společně bok po boku a pod dohledem jejich vousatého otce se utkali s démony.

Nikdo z vesnice nebyl schopen sen uspokojivě vyložit a Chung na něj na několik let pozapomněl. Až jednoho dne otevřel knížku, již dostal při jedné ze svých kantonských výprav do zkušebního sálu. Shrnovala křesťanské posvátné texty a Chung si uvědomil, že to je klíč k jeho snu. Bratr v něm byl zjevně Ježíš, takže Chung musel být čínským Božím synem. Spolu s Ježíšem vyhnali démony z nebes, ale sen zřejmě naznačoval, že si Bůh přeje, aby je Chung vyhnal také ze země. A tak slátal směs evangelického křesťanství s konfucianstvím a vyhlásil Nebeské království věčného smíru. Pod jeho prapor se hrnuli rozhněvaní zemědělci i bandité. Roku 1850 porážela jeho nesourodá smečka dezorientované imperiální armády vyslané proti němu. Držel se Boží vůle a zavedl radikální sociální reformy. Přerозdělil půdu, uzákonil rovná práva žen, a dokonce zakázal obvazování ženských chodidel.

Začátkem 60. let 19. století, kdy se Američané v první moderní válce navzájem zabíjeli děly a opakovacími puškami, dělali Číňané totéž, avšak šavlemi a kopími v poslední tradiční válce. Tato verze boje k naprosté hrůze zdaleka překonala verzi moderní. Zahynulo dvacet milionů lidí, z nichž většinu zabil hlad a nemoci. Západní diplomaté a generálové chaos využili k hlubšímu pronikání do východní Asie. Americký komodor Perry roku 1854 pátral mezi Kalifornií a Čínou po stanicích na doplňování uhlí a vymohl si otevření japonských přístavů. Roku 1848 si Británie, Francie a Spojené státy vynutily od Číny nové ústupky. Císař Sien-feng pochopitelně ty cizácké dáby, kteří zničili jeho otce

Tao-kuanga, nenáviděl. Takže teď využíval obtíže působené válkou s Chungem a snažil se z nové smlouvy vykrotit. Když však začal Sien-feng dělat potíže, učinily mu britská a francouzská vláda nabídku, kterou nemohl odmítnout. Napochodovaly do Pekingu a Sien-feng se musel nedůstojně stáhnout do nedalekého letního útočiště. Evropané vypálili jeho krásný Letní palác a dali mu najevo, že když budou chtít, mohou totéž učinit v Zakázaném městě. Sien-feng kapituloval. Zničený, ještě víc než jeho otec, odmítl ze své skrýše vyjít. Nikdy se už nesešel s úředníky a oddal se drogám a sexu. Za rok nato zemřel.

Princ Albert vydechl naposledy jen pár měsíců po něm. Navzdory tomu, že strávil několik let přesvědčováním britské vlády o tom, že nemoci se šíří ze špinavých stok, zemřel zřejmě na břišní tyfus zavlčený do Windsorského hradu kanály, jež byly v žalostném stavu. Ještě smutnější je, že Viktorie, která s Albertem sdílela nadšení pro moderní instalace, byla v jeho poslední chvíli v koupelně.

Bez své životní lásky se propadala ještě hlouběji do svých nálad a melancholie. Úplně sama ale nebyla. Britští důstojníci jí přinesli jednu z největších kuriozit uloupených v pekingském Letním paláci – pekingského psíka. Královna mu dala jméno Looty – Lupič.

NEZMĚNITELNOST

Proč se dějiny vydaly cestou, která přinesla Lootyho do Balmoralu, aby tam mohl stárnout s Viktorií, a ne tou, která by dovedla Alberta ke studiu Konfucia v Pekingu? Proč bojovaly roku 1842 britské lodě na řece Jang-c'-ťiang, a ne čínské na Temži? Jinak řečeno, proč vládne Západ?

Říci, že Západ „vládne“, se může zdát trochu silné. Jelikož bez ohledu na to, jak budeme „Západ“ definovat (vrátíme se k tomu na příštích stránkách), západní lidé po roce 1840 neřídili světovou vládu a obvykle se jim nedařilo dosáhnout svého. Mnozí jsme dost staří, abychom si pamatovali potupné americké tahnice při odchodu ze Saigonu (dnešního Ho Či Minova města) v roce 1975 a to, jak japonské továrny po roce 1980 vyřadily ze hry západní soupeře. Ale také je zjevné, že v minulých sto letech vysílali obyvatelé Západu armády do Asie, a ne naopak. Východoasijské vlády se potýkaly se západními teoriemi kapitalismu a komunismu, ale ani jedna západní vláda se nepokusila vládnout podle vzoru konfuciánství nebo taoismu. Na Východě lidé často překonávají jazykovou bariéru angličtinou, Evropané se o to opravdu jen málokdy pokoušejí v mandarínštině nebo japonštině. Je to tak, jak řekl jeden malajsijský právník britskému novináři Martinovi Jacquesovi: „Nosím vaše šaty, mluvím vaši řečí, dívám se na vaše filmy a dnešní datum je takové, jaké je, protože to říkáte vy.“¹

Tento soupis by mohl pokračovat. Od doby, kdy Viktoriini lidé odnášeli Lootyho, si Západ udržel globální dominanci, jaká v historii nemá obdoby.

Naším cílem bude vysvětlit, proč tomu tak je.

Na první pohled se zdá, že jsme si zrovna moc obtížný úkol nestanovili. Skoro všichni se shodnou, že Západ vládne, protože se průmyslová revoluce odehrála právě tam, a ne na Východě. Britští podnikatelé v 18. století začali využívat energii páry a uhlí. Továrny, železnice a dělové čluny umožnily Američanům a Evropanům 19. století působit v globálním měřítku. Letadla, počítače a jaderné zbraně daly jejich potomkům z 20. století možnost tuto dominanci stvrdit.

Samozřejmě to neznamená, že se všechno mělo vyvíjet tak, jak se vyvíjelo. Kdyby kapitán Elliot roku 1839 nevystavil nátlaku lorda Melbourn, možná by Britové toho roku Čínu nenapadli. Kdyby komisař Lin věnoval víc pozornosti pobřežní obraně, nemuseli Britové uspět tak snadno. Znamená to však, že bez ohledu na to, kdy koho co napadlo, kdo seděl na trůnu, vyhrál volby nebo velel armádám, Západ v 19. století vždy vítězil. Roku 1898 to pěkně vyjádřil britský básník a politik Hilare Belloc:

At se stane cokoli,
my máme kulomety Maxim a oni ne.²

Konec příběhu.

Samozřejmě až na to, že to konec příběhu není. Nabízí se další otazník: *proč* měl Západ kulomety Maxim a zbytek světa ne? Na tento problém se zaměříme nejdřív, protože odpověď vysvětlí, proč dnes Západ vládne. Vyzbrojeni odpovědí si pak můžeme položit další otázku. Jedním z důvodů, proč se lidé zajímají o příčinu vládnutí Západu, je jejich touha dovědět se, zda, jak dlouho a jak to bude pokračovat. Neboli co bude pak?

Tento problém začal být naléhavější ve 20. století, kdy se Japonsko ukázalo jako významná mocnost. Na začátku 21. století je pak tato otázka nevyhnutelná. Objem čínské ekonomiky se každých šest let zdvojnásobuje a do roku 2030 bude zřejmě největší na světě. K opětnému nastartování světového ekonomického motoru hledí většina ekonomů na začátku roku 2010, kdy píše tuto knihu, do Číny, nikoli do USA nebo do Evropy. Roku 2008 Čína uspořádala velkolepé olympijské hry a vesmírem se prošli dva čínští „taikonauté“. Jaderné zbraně mají Čína i Severní Korea a západní stratégové si lámou hlavy, jak se Spojené státy rostoucí čínské moci přizpůsobí. Jak dlouho se Západ udrží na vrcholu, je obrovská otázka.

Je známo, že profesionální historici jsou špatní proroci, jelikož se bavit o budoucnosti většinou prostě odmítají. Když jsem přemýšlel o tom, proč Západ vládne, uvědomil jsem si, že historik na půl úvazku Winston Churchill to pochopil lépe než většina profesionálů. „Čím dál do minulosti se dokážete dívat,“ řekl, „tím dále dopředu pravděpodobně uvidíte.“³ V tomto duchu (i když by se

Churchillovi naše odpovědi nemusely líbit) si ukážeme, že pochopení příčiny vlády Západu nám poskytne docela dobrou představu o vývoji v 21. století.

Samozřejmě nejsem první, kdo se zamýšlí nad příčinou vedoucí role Západu. Otázka je stará dobrých 250 let. Do 18. století se jí lidé téměř nezabývali, protože upřímně řečeno nedávala velký smysl. Když intelektuálové v 17. století začali poprvé vážně přemýšlet o Číně, většinou cítili pokoru ke starobylosti a kultivovanosti Východu. A právem, domnívalo se těch několik občanů Východu, kteří věnovali Západu vůbec nějakou pozornost. Pár čínských představitelů obdivovalo důmyslné hodiny používané na Západě, ďábelská děla a přesné kalendáře, ale shledávali v těch jinak tuctových cizincích jen máloco hodného napodobení. Kdyby čínští císaři v 18. století věděli, že o nich francouzští filozofové jako Voltaire psali oslavné básně, pomysleli by si zřejmě, že přesně to je poslání francouzských filozofů.

A přece si téměř od prvního okamžiku, kdy začaly továrny zahalovat anglické nebe dýmem, evropští intelektuálové uvědomili, že mají problém. Ze všech možných problémů to nebyl zrovna ten nejhorší. Vypadalo to, že začínají ovládat svět, ale nevěděli proč.

Evropští revolucionáři, reakcionáři, romantici a realisté začali zuřivě spekulovat, proč tomu tak je, a vyprodukovali omračující množství domněnek a teorií. Začneme-li si klást otázku po příčině vůdčí role Západu, bude nejlepší rozdělit tyto proudy na dva velké myšlenkové směry. Budeme je nazývat teorie „dlouhodobé neměnnosti“ a teorie „krátkodobé nahodilosti“. Netřeba říkat, že ne všechny úvahy se do těchto kategorií beze zbytku vejdu, ale je to užitečný způsob, jak si na věc posvítit.

Za teoriemi o dlouhodobé neměnnosti stojí sjednocující úvaha, podle níž od nepaměti určoval zásadní a definitivní rozdílnost mezi Západem a Východem jakýsi kritický faktor. Ten také rozhodl o tom, že se průmyslová revoluce musela odehrát na Západě. Zastánci těchto názorů se ale naprosto rozcházejí v tom, o jaký faktor jde a kdy začal působit. Někteří zdůrazňují materiální síly jako klima, topografii nebo přírodní zdroje. Další vyzdvihují méně hmatatelné vlivy jako kulturu, politiku nebo náboženství. Zastánci materiálních faktorů považují definitivní nezměnitelnost za časově velmi dlouhou záležitost. Někteří se ohlížejí až patnáct tisíc let do minulosti, ke konci doby ledové. Několik dalších ještě dál. Ti, kdo prosazují kulturní vlivy, uvažují v kratším časovém horizontu zahrnujícím jenom tisíc let do středověku nebo dva a půl tisíce let do doby, kdy žil řecký filozof Sokrates a velký čínský myslitel Konfucius. Všichni tito zastánci dlouhodobé neměnnosti se ale shodnou, že Britové, kteří si po roce 1840 proboujvali cestu do Šanghaje, i Američané, kteří o deset let později přinutili Japonce otevřít přístavy, byli pouze nevědomými články řetězu událostí, jež se daly do pohybu o tisíce let dříve. Tato skupina by řekla, že nebylo rozumné tuto knihu

začínat protikladnými příběhy o Albertovi v Pekingu a Lootym v Balmoralu. Podle nich musela královna Viktorie zvítězit v každém případě a výsledek byl nevyhnutelný. Bylo o tom rozhodnuto o nesčetné generace dříve.

Téměř všechna vysvětlování důvodů vůdcovství Západu byla zhruba mezi roky 1750 a 1950 variacemi na téma dlouhodobé neměnnosti. Nejpopulárnější byla verze o kulturní převaze Evropanů nad ostatními. Většina Evropanů se od doby úpadku římské říše považovala především za křesťany a své kořeny vztahovala k Novému zákonu. V 18. století však začala část intelektuálů pátrajících po příčině nastupující vůdčí role Západu zvažovat alternativní původ. Upozorňovali, že před dvěma a půl tisíci lety vytvořili staří Řekové jedinečnou kulturu rozumu, vynalézavosti a svobody. To Evropu obrátilo na odlišnou (lepší) dráhu než zbytek světa. Připouštěli, že i Východ je učený, ale jeho tradice jsou příliš spleťité, příliš konzervativní a moc hierarchické na to, aby mohly konkurovat západnímu myšlení. Mnoho Evropanů z toho vyvodilo, že si podrobují ostatní, protože je k tomu vedla kultura.

Východní intelektuálové, kteří se těžce vyrovnávali s ekonomickou a vojenskou převahou Západu, kolem roku 1900 často s touto teorií souhlasili, byť s určitou odchylkou. Za dvacet let od vylovení komodora Perryho v Tokijském zálivu přeložilo hnutí zvané „Civilizace a osvětlení“ klasiky francouzského osvícenství a britského liberalismu do japonštiny. Tyto kruhy prosazovaly možnost dohnat Západ prostřednictvím demokracie, industrialismu a ženské emancipace. Někteří dokonce chtěli, aby se národním jazykem stala angličtina.

Problém takové teorie, tvrdili v 70. letech 19. století intelektuálové jako Jukiči Fukuzawa, tkví v dlouhodobosti. Zdrojem japonské kultury byla hlavně Čína a ta si v dávné minulosti vedla velice špatně. Japonsko bylo z toho důvodu civilizované pouze „napůl“. Ačkoli byl problém dlouhodobý, nebyl nezměnitelný, tvrdil Fukuzawa. Odmítnutím Číny může Japonsko dosáhnout plné civilizovanosti.

Čínští intelektuálové naproti tomu nemohli odmítnout nikoho jiného než sami sebe. „Hnutí za sebesílení“ po roce 1860 tvrdilo, že čínské tradice jsou v základu zdravé. Číně prý postačí postavit několik parníků a nakoupit zahraniční zbraně. Ukázalo se ale, že to byl omyl. Zmodernizovaná japonská armáda roku 1895 zaskočila jednu čínskou pevnost troufalým pochodem, zmocnila se jejích zbraní a obrátila je proti čínským parníkům. Problém byl zjevně hlubší a obstarat si správné pušky nestačilo. Čínští intelektuálové po vzoru Japonců do roku 1900 přeložili západní literaturu o evoluci a ekonomii. Došli k témuž závěru jako Fukuzawa, totiž že převaha Západu je dlouhodobá, ale nikoli nezměnitelná. Když Čína svou minulost odmítne, může ho dohnat.

Část západních zastánců teorie o neměnnosti převahy byla toho názoru, že Východ prostě nezmůže nic. Západ je lepší díky kultuře, ale to není hlavní vysvětlení jeho převahy, neboť sama kultura je materiální povahy. Někteří se domnívali,

že na Východě panuje přílišné teplo nebo že se tam vyskytuje mnoho nemocí a to lidem brání rozvinout novátorskou kulturu, jako je ta západní. Anebo je možné, že je Východ příliš hustě obydlený a lidé zkonsumují veškeré přebytky. Životní úroveň proto zůstává nízká a to brání vytvoření liberální a pokrokové společnosti, jako je ta na Západě.

Teorie dlouhodobé neměnnosti se vyrojily v mnoha politických odstínech, ale ta nejdůležitější a nejvlivnější verze pochází od Karla Marxe. Přesně v době, kdy britští vojáci zachraňovali Lootyho, psal Marx článek o Číně pro *New York Daily Tribune*. Tvrdil, že o předurčenosti vůdcovství Západu rozhodla politika. Soudil, že východní státy byly po tisíce let tak centralizované a tak silné, že v zásadě zastavily tok dějin. Evropa procházela od antiky přes feudalismus ke kapitalismu a proletářské revoluce se chystají zavést komunismus. Východ však zatuhl v despotismu a nemohl sdílet západní pokrokovou cestu. Když se historie nevyvíjela přesně, jak Marx předpověděl, vylepšili jeho úvahy pozdější komunisté (zejména Lenin a jeho stoupenci) prohlášením, že by revoluční předvoj mohl Východ vytrhnout z jeho dávné dřímoty. Leninisté tvrdili, že se to může stát, jen pokud se podaří rozbít starou zkostnatělou společnost, a to za jakoukoli cenu. Tato verze teorie dlouhodobé neměnnosti není jedinou příčinou běsnění, jež rozpoutali lidé jako Mao Ce-tung, Pol Pot a severokorejští Kimové ve svých zemích, ale spočívá na ní velké břemeno odpovědnosti.

Na Západě ve 20. století pokračoval složitý tanec, jelikož historici odhalovali fakta, která do teorií dlouhodobé neměnnosti nezapadala. Jejich zastánci je proto přizpůsobovali tak, aby odpovídaly novým poznatkům. Nikdo teď například nezpochybňoval, že když začínalo významné evropské období námořních objevů, bylo čínské navigační umění mnohem pokročilejší a čínští námořníci už znali pobřeží Indie, Arábie, východní Afriky a možná také Austrálie*. Když vyplul přední císařův eunuch, admirál Čeng Che roku 1405 z Nankingu na Srí Lanku, měl k dispozici skoro tři sta lodí. Měl nádrže s pitnou vodou a velké „pokladní lodě“ s moderními kormidly, vodotěsnými komorami a složitými signalizačními přístroji. Mezi jeho 27 000 námořníky bylo 180 lékařů a lékárníků. Naproti tomu, když vyplouval Kryštof Kolumbus roku 1492 z Cádizu, měl pouze devadesát mužů a tři lodě. Výtlač největší z nich činil třicetinu výtlaču Čengova plavidla.

* Někteří lidé se domnívají, že se čínští námořníci v 15. století dostali dokonce na americký kontinent. Jak se ale pokusíme ukázat v 8. kapitole, jsou to zřejmě výmysly. Za nejbližší doklad o těchto domnělých cestách je možné považovat mapu světa vystavovanou roku 2006 v Londýně a Pekingu. Údajně jde o kopii z roku 1763, k níž byl předlohou čínský originál z roku 1418. Tato mapa se nejen hodně liší od pravých čínských map z 15. století, ale také se nápadně podobá francouzským mapám světa z 18. století, a to do takových detailů, jako je znázornění Kalifornie jako ostrova. Pravděpodobnější je, že čínský kartograf v 18. století zkombinoval mapy z 15. století s nově dostupnými francouzskými mapami. Neměl zřejmě v úmyslu podvádět, ale sběratelé 21. století prahnoucí po senzačních objevech s radostí podvedli sami sebe.

Měřila necelých 26 metrů, takže byla kratší než hlavní Čengův stožár a sotva dvakrát delší než jeho kormidlo. Kolumbus nevezl žádné nádrže s pitnou vodou ani skutečné lékaře. Čeng měl k dispozici magnetické kompasu a o Indickém oceánu věděl dost na to, aby nakreslil šest metrů dlouhou námořní mapu. Kolumbus jen zřídka tušil, kde se nachází, natož kam míří.

To by mohlo zastavit všechny, kdo předpokládají, že dominance Západu byla pevně definována ve vzdálené minulosti, avšak existuje několik významných knih, podle nichž Čeng Che do těchto teorií přece jenom zapadá. Potřebujeme pouze důmyslnější verze. Ekonom David Landes například ve své úžasné práci *Bohatství a bída národů* oprášil myšlenku, že nemoci a demografie Evropě vždy poskytovaly rozhodující náskok před Čínou. Doplnuje ale nový pohled, když uvádí, že početné čínské obyvatelstvo chtělo raději centralizovanou vládu a tlumilo motivaci panovníků zužitkovat Čengovy cesty. Čínští císaři neměli žádné soupeře, a proto se většina z nich nestarala ani tak o to, jak osobně zbohatnout, jako spíš o to, aby se obchodem neobohatily nežádoucí skupiny, třeba obchodníci. A protože byl stát tak silný, mohli jakoukoliv znepokojující praxi hned zlikvidovat. Po roce 1430 oceánské cesty zakázali a v 70. letech téhož století pak byly zřejmě Čengovy zápisky zničeny, čímž skončilo významné období čínských průzkumných plaveb.

Podobné argumenty uvádí ve svém díle *Osudy lidských společností: střelné zbraně, choroboplné zárodky a ocel v historii* biolog a geograf Jared Diamond. Jeho hlavním cílem bylo objasnit důvod, proč se první civilizace vyvinuly ve společnostech zeměpisného pásu táhnoucího se od Číny po Středozemní moře. Uvádí, že to byla Evropa, nikoli Čína, kdo ovládl moderní svět. Evropské poloostrovy totiž usnadňovaly malým královstvím odolat aspirujícím dobyvatelům a vytvářely podmínky spíš pro politickou roztržičnost, zatímco méně členité čínské pobřeží zvyhodňovalo centrální vládcu před bezvýznamnými princí. Výsledkem byla politická jednota, která čínským císařům v 15. století umožnila zakázat cesty podobné těm Čengovým.

V roztržité Evropě naopak mohli monarchové jeden po druhém šílený Kolumbův návrh odmítnout, ale Kolumbus vždy mohl požádat někoho dalšího. Můžeme si zaspekulovat a říci, že kdyby měl Čeng tolik možností jako Kolumbus, mohl se Hernán Cortés roku 1519 v Mexiku sejít s čínským guvernérem, a nikoli s Montezumou odsouzeným k záhubě. Podle teorii o dlouhodobé neměnnosti to však vyloučily neosobní faktory jako nemoci, demografie a geografie.

Čengovy cesty a mnoho dalších faktů ale v poslední době začaly některým připadat neslučitelné s modely o dlouhodobé neměnnosti. Už roku 1905 Japonsko dokázalo porážkou ruské říše, že východní národy mohou dát Evropanům na bojišti pořádně zabrat. V roce 1942 západní mocnosti vyhnalo z Pacifiku málem docela, avšak po zdrcující porážce roku 1945 nabralo jiný směr a stalo

se ekonomickým gigantem. Jak víme, Čína se vydala od roku 1978 podobnou cestou. V roce 2006 překonala Spojené státy jako největšího světového znečišťovatele uhlíkovými zplodinami. Čínská ekonomika dokonce i v nejtemnějších dnech finanční krize let 2008 a 2009 pokračovala v růstu rychlostí, kterou by ji západní vlády v nejlepších letech mohly závidět. Možná bychom měli zapomenout na naši původní otázku, *proč* Západ vládne, a nahradit ji jinou, totiž *zda* vládne. Pokud je odpověď ne, pak jsou teorie pátrající po převaze Západu v minulosti nesmyslné.

Jedním z důsledků tohoto tápání je nová teorie rozvíjená některými západními historiky. Pokouší se objasnit, proč Západ světa vládl v minulosti a proč nyní vládnout přestává. Budeme jí zde říkat „model krátkodobých nahodilostí“. Argumenty jsou v tomto případě komplikovanější než u zastánců dlouhodobé nezměnitelnosti a v táboře zastánců vlivu náhod panují urputné hádky. V jednom se ale tato skupina shoduje – téměř vše, co říkají stoupenci nezměnitelnosti, je nesprávné. Západ není zaklesnut v globální dominanci od dávné minulosti. Předstihl Východ dočasně až po roce 1800, v předvečer opiové války, a i tehdy to byla především náhoda. Scénář o Albertovi v Pekingu rozhodně není žádný nesmysl. Mohlo se to snadno stát.

ŠTĚSTĚNA

Kalifornský okres Orange County je znám ani ne tak svou radikální učeností jako konzervativní politikou, udržovanými palmami a tím, že tam dlouho žil John Wayne. Jmenuje se po něm místní letiště, i když Wayne neměl letadla, jež přelétala nad golfovým hřištěm, právě v lásce. Po roce 1990 se však toto místo stalo epicentrem teorií krátkodobých nahodilostí globálních dějin. Stěžejní díla k tomu napsali historici Bin Wong a Kenneth Pomeranz a sociolog Wang Feng z Kalifornské univerzity v Irvinu*. Autoři v těchto knihách tvrdí, že mezi Východem a Západem až do 19. století podobnosti značně převažovaly nad rozdíly, a to ať z pohledu ekologie nebo složení rodin, technologie a průmyslu či financí a institucí, životní úrovně nebo spotřebitelského vkusu.

Pokud mají pravdu, pak bude mnohem těžší vysvětlit, proč se Looty dostal do Londýna a proč Albert nemusel na Východ. Část zastánců krátkodobých teorií, jako nekonformní ekonom Andre Gunder Frank (autor více než třiceti knih o všem od prehistorie po latinskoamerické finance), tvrdí, že dokud nezasáhly náhody, měl více předpokladů stát se dějištěm průmyslové revoluce

* Wong z Irvinu odešel roku 2005, ale přesunul se jen o pár mil, do losangeleského areálu Kalifornské univerzity. Spoluautorem Wangovy práce byl James Lee. Wang přednáší v Kalifornském technologickém institutu v Pasadeně, jen 40 mil od Irvinu.

Východ než Západ.⁴ Podle Frankových závěrů byla Evropa z hlediska „sinocentrického světového pořádku“ jednoduše „vzdálený nevýznamný poloostrov“. Evropané se před tisícem let pokoušeli při křížových výpravách prorazit si cestu Blízkým východem v zoufalé snaze dostat se na asijské trhy, kde bylo skutečné bohatství. Když se to nepovedlo, snažili se někteří jako Kolumbus doplout do Cathaye (historický název Číny) západním směrem.

Nepodařilo se ani to, jelikož v cestě stála Amerika. Podle Frankova názoru ale tato Kolumbova chyba znamenala začátek nového postavení Evropy ve světovém systému. Čínská ekonomika v 16. století vzkvétala, ale potýkala se s nedostatkem stříbra. V Americe ho byla spousta. Evropané na tuto potřebu reagovali a přiměli domorodé Američany vydolovat z peruánských a mexických hor dobrych 150 000 tun tohoto vzácného kovu. Třetina z něj skončila v Číně. Stříbro, barbarství a otrokářství zajistilo Západu „v asijském ekonomickém vlaku jízdenku ve třetí třídě“, jak to nazval Frank, ale muselo se stát mnohem víc, než mohl Západ „Asiaty nahradit v lokomotivě“.

Frank byl toho názoru, že Západ vděčí za svůj vzestup ani ne tak evropské iniciativě jako spíš „úpadku Východu“ po roce 1750. Nastal podle něj v době, kdy se začal tenčit přísun stříbra. V Asii to vyvolalo politické krize, zatímco pro Evropu to byla vzpruha. Když Evropanům došlo vývozní stříbro, zmechanizovali svůj průmysl, aby na asijských trzích mohli konkurovat jiným zbožím než stříbrem. Frank dále tvrdí, že růst počtu obyvatel po roce 1750 měl na protilehlých koncích Eurasie rozdílný vliv. V Číně polarizoval bohatství, živil politické krize a odrazoval od inovací. Británii a tamním továrnám ale zajistil levnější pracovní sílu. Zatímco Východ se rozpadal, Západ prožíval průmyslovou revoluci, která se měla vlastně odehrát v Číně; jelikož ale proběhla v Británii, světové dědictví připadlo Západu.

Jiní zastánci krátkodobých vlivů na chod dějin však s tím nesouhlasí. Třeba sociolog Jack Goldstone, jenž několik let vyučoval na Kalifornské univerzitě v Davisu a pro teoretiky krátkodobých vlivů razil termín „kalifornská škola“. Tvrdil, že do roku 1600 bylo postavení Západu a Východu zhruba stejně dobré nebo špatné, obojí řízené velkými agrárními říšemi se vzdělanými kněžími, kteří střežili staré tradice. V 17. století přivedly epidemie, války a pády dynastií tyto společnosti od Anglie po Čínu na pokraj zhroutení. Ale zatímco většina říší se vzchopila a obnovila přísně ortodoxní myšlení, protestanti v severozápadní Evropě katolickou tradici odmítli.

Podle Goldstona to byla právě tato vzpurnost, co Západ přivedlo k průmyslové revoluci. Evropští vědci, osvobození od pout archaických ideologií, odhalili principy fungování přírody tak dobře, že se britští podnikatelé, sdílející atmosféru této pragmatické sebevědomé kultury, naučili zapřáhnout páru a uhlí. Na konci 18. století si už Západ rázně prošlapával cestu před ostatními.

Goldstone tvrdí, že nic z toho nebylo předem dáno a že ve skutečnosti stačilo pár náhodných událostí, které mohly svět naprosto změnit. V bitvě u Boyne roku 1690 například proletěla kulka vypálená z muškety katolíků ramenem kabátce, který měl na sobě Vilém Oranžský, protestantský pretendent anglického trůnu. „Je dobře, že to nemířilo přesněji,“ řekl prý Vilém. A je to tak, poznamenává Goldstone s tím, že kdyby kulka mířila o pár centimetrů níž, zůstala by Anglie katolická, Evropu by ovládla Francie a průmyslová revoluce by se možná nekonala.⁵

Ještě dál šel v Irvinu Kenneth Pomeranz. Podle jeho názoru je ohromná náhoda, že vůbec nějaká průmyslová revoluce byla. Kolem roku 1750 směřovaly jak Západ, tak Východ k ekologické katastrofě. Demografický růst byl rychlejší než technologický a lidé dělali vše možné, aby rozšířili a zintenzivnili zemědělství, zajistili zásobování a reorganizovali se. Blížili se nejzazším mezím dosažitelným tehdejšími technologiemi a existovaly pádné důvody očekávat v 19. a 20. století globální hospodářský pokles a úbytek počtu obyvatel.

A přesto zažila dvě minulé století větší ekonomický růst než všechna předchozí historická období dohromady. Jak vysvětluje Pomeranz ve své významné knize *The Great Divergence* (Velká divergence), bylo to proto, že západní Evropa a Británie měly prostě štěstí. Jeho začátek spatřuje Pomeranz stejně jako Frank v náhodném objevu amerického kontinentu, což vedlo k vytvoření obchodního systému, který podnítil industrializaci výroby. Na rozdíl od Franka si ale Pomeranz myslí, že ještě kolem roku 1800 mohlo Evropu štěstí opustit. Na vypěstování dostatku stromů, jejichž dřevo by pohánělo první parní stroje, by bylo potřeba mnoho půdy. Více, než ve skutečnosti zalidněná západní Evropa měla. Tady ale zasáhla druhá vlna štěstěny. Británie jako jediná na světě v pravé chvíli objevila uhelné pánve a k tomu rychle zmechanizovala průmysl. Do roku 1840 už využívali Britové uhlím poháněné stroje ve všem, včetně železných lodí schopných bojovat na řece Jang-c'-ťiang. Kdyby chtěla Británie dřevem nahradit energii, již nyní získávala z uhlí, musela by spálit lesy z více než šesti milionů hektarů – ty však neexistovaly. Začala revoluce fosilních paliv, ekologická katastrofa byla odvrácena (nebo aspoň odložena do 21. století) a Západ přes všechnu nepřízeň znenadání ovládal svět. Nešlo o žádnou dlouhodobou neměnnost. Pouze o novou a mimořádnou souhru okolností.

Různorodost krátkodobých teorií vysvětlujících západní průmyslovou revoluci – od Pomeranzovy šťastné náhody, která odvrátila globální katastrofu, po Frankův dočasný posun uvnitř rozvíjející se světové ekonomiky – je stejně široká jako propast mezi řekněme Jaredem Diamondem a Karlem Marxem v táboře zastánců dlouhodobé perspektivy. Kromě sporů uvnitř těchto škol však existuje ještě bojová fronta mezi nimi. Na ní vznikají nejvyhrocenější protichůdné teorie o podstatě fungování světa. Někteří zastánci dlouhodobé danosti obviňují revizionisty ze šíření neodborné, politicky korektní pseudovědy, zastánci vlivu nahodilostí zas oponenty považují za obhájce Západu, ba dokonce rasisty.

Fakt, že tolik odborníků mohlo dospět k tak rozdílným závěrům, svědčí o tom, že chyba je ve způsobu, jak se k problému přistupuje. My budeme v této knize hájit názor, že jak zastánci dlouhodobé danosti, tak stoupenci krátkodobých nahodilostí nepochopili charakter dějin, a proto dospěli jen k částečným a odporujícím si výsledkům. Nejspíše bude třeba podívat se na to z jiné perspektivy.

PODOBA HISTORIE

Lze snad říct, že se příslušníci obou táborů shodují v tom, že Západ ovládal svět minulých dvě stě let, ale rozcházejí v tom, jaký byl svět před tím. Vše se točí kolem jejich rozdílného posuzování předmoderní historie. Tento spor můžeme rozhodnout jedině prozkoumáním těchto ranějších období a vytvořit celkový „obrys“ dějin. Až když stanovíme východisko, můžeme se smysluplně bavit o tom, proč se události vyvíjely tak, jak se vyvíjely.

Jenomže to je právě věc, kterou se skoro nikomu udělat nechce. Většina odborníků, kteří píší o příčině vůdčí role Západu, vystudovala ekonomii, sociologii, politické vědy nebo moderní historii. V zásadě jsou to experti na současné nebo nedávné dění. Mají sklon zaměřit se na několik minulých generací a ohlédnout se nanejvýš o pět set let. O ranější historii pojednají jenom krátce, pokud vůbec, i když hlavní téma sporu se točí kolem toho, zda faktory, jež rozhodly o západní dominanci, existovaly už v raném období, anebo se objevily náhle až v moderní době.

Hrstka myslitelů se k věci staví zcela odlišně. Zaměřuje se na vzdálenou prehistorii a pak rázem skočí do moderní doby, přičemž o tisících letech mezi tím se zmíní jen málo. Geograf a historik Alfred Crosby říká otevřeně to, co mnoho z těchto vědců považuje za samozřejmost. Totiž že kriticky významný byl prehistorický objev zemědělství, ale „mezi touto érou a obdobím rozvoje společností, které vyslaly Kolumba a další cestovatele napříč oceány, uběhlo zhruba 4 000 let, během nichž se *vzhledem k tomu, co bylo dříve*, nic moc důležitého nestalo“.⁶

To je ale asi omyl. Pokud pátrání omezíme na prehistorii nebo na moderní dobu, odpovědi nenajdeme (a rychle dodejme, že je nenajdeme, ani když se zaměříme pouze na čtyři nebo pět tisíciletí mezi tím). Naše otázka vyžaduje podívat se na celý běh historie lidstva jako na jedinou událost, abychom zjistili její celkovou strukturu a až pak diskutovali o tom, proč je právě taková. O to se v této knize pokusíme a vezmeme si na pomoc trochu jiný soubor znalostí.

Vystudoval jsem archeologii a starověkou historii se specializací na klasické období oblasti Středozeemí v prvním tisíciletí př. n. l. Když jsem začal v Anglii v roce 1978 studovat na vysoké škole v Birminghamu, většina odborníků na starověk, s nimiž jsem se setkal, považovala teorii o dlouhodobé neměnnosti za

uspokojivou. Tehdy se vycházelo z toho, že o charakteru západního způsobu života rozhodli staří Řekové a jejich kultura vzniklá před dvěma a půl tisíci lety. Někteří z nich, většinou ti starší, rovnou říkali, že Západ je lepší než všichni ostatní právě díky této řecké tradici.

Pokud si pamatuji, neviděl jsem v tom žádný problém, dokud jsem začátkem 80. let na Cambridgeské univerzitě nezačal postgraduální výzkum na téma původu řeckých městských států. Dostal jsem se mezi antropologické archeology, kteří studovali podobný vývoj v jiných částech světa. Nepokrytě se vysmívali svéráznému názoru, podle něž byla řecká kultura jedinečná a založila osobitou, demokratickou a racionální západní tradici. Jak to lidé často dělávají, nosil jsem v hlavě tyto dva protichůdné názory několik let. Podle jednoho se řecká společnost vyvíjela v každém směru jako jiné starověké společnosti, podle druhého započala charakteristickou dráhu Západu.

Když jsem roku 1987 získal svou první univerzitní pozici na univerzitě v Chicagu, byla už taková ekvilibristika obtížnější. Přednášel jsem v rámci tamního prestižního oboru historie západní civilizace, který zahrnuje dobu od starověkých Athén po (eventuální) pád komunismu. Abych si udržel aspoň denní náskok před svými studenty, musel jsem si pročítat poznatky o středověké a moderní evropské historii mnohem pečlivěji než dřív. Nemohl jsem si nevšimnout, že po dlouhá období byly svoboda, rozum a důvtip, které Řekové údajně odkázali Západu, ctěny spíše výjimečně. Ve snaze porozumět tomu jsem si uvědomil, že pročítám stále delší pasáže o minulosti lidstva. Překvapily mě výrazné paralely mezi údajně unikátní zkušeností Západu a historií jiných částí světa, především velkých civilizací Číny, Indie a Íránu.

Nic není profesorům dražší než žehráni na administrativní povinnosti. Když jsem se ale v roce 1995 přesunul na Stanfordovu univerzitu, rychle jsem pochopil, že práce v různých komisích může být příležitostí obeznámit se s tím, co se děje i mimo můj úzký obor. Od té doby jsem řídil univerzitní institut společenských věd a archeologické středisko, vedl jsem fakultu klasických studií, byl jsem zástupcem děkana fakulty humanitních a přírodních věd a řídil jsem velké archeologické vykopávky. Všechno to znamenalo spoustu papírování a starostí, ale také mi to umožnilo vídat se s odborníky z nejrůznějších oborů od genetiky po literární kritiku, což mohlo být užitečné při řešení otázky dominance Západu.

Zjistil jsem jednu zásadní věc: abychom si na tuto otázku odpověděli, musíme zvolit široký přístup, zkombinovat historikovo zaměření na souvislosti, archeologovo povědomí o hluboké minulosti a sociologovy komparativní metody. Dosáhneme toho, když vytvoříme multidisciplinární tým specialistů, který shromáždí špičkové znalosti z mnoha oborů. A právě to jsem udělal, když jsem začal řídit jeden archeologický výzkum na Sicílii. Ani v nejmenším jsem nevěděl nic o botanice, abych mohl analyzovat nalezená zehelnatělá semena, o zoologii, abych

byl schopen určit zvířecí kosti, o chemii, aby mi dávaly smysl zbytky v zásobních nádobách, o geologii nezbytné k rekonstrukci utváření krajiny, ani o hromadě dalších mezioborových specializací. Takže jsem si našel specialisty, kteří to znali. Ředitel archeologických vykopávek je něco jako akademický impresário, jenž dává dohromady talentované umělce, kteří budou hrát.

To je dobrá cesta k tomu, jak o vykopávkách napsat zprávu, jejímž cílem je nahromadit data, která použijí jiní. Avšak k nalezení ucelené odpovědi na zásadní otázky bývají reporty o jednotlivostech méně vhodné. V knize, kterou nyní čtete, proto používám spíš *inter-* než *multidisciplinární* přístup. Místo toho, abych hlídal dav specialistů, pouštím se vlastní cestou, abych spojil a interpretoval zjištění odborníků z mnoha oborů.

Skrývá se v tom velké nebezpečí – povrchnost, disciplinární zaujatost a jednoduše souhrnná chyba. Nikdy neporozumím čínské kultuře tak dokonale jako někdo, kdo strávil život četbou středověkých rukopisů. Ani nemohu znát nejnovější poznatky o lidské evoluci jako genetici. (Dozvěděl jsem se, že časopis *Science* aktualizuje svou webovou stránku v průměru každých třináct vteřin, takže zatímco píši tuto větu, jsem už zase pozadu.) Ti, kdo se drží v hranicích svých oborů, si ale na druhé straně nikdy neuvědomí širší souvislosti. Interdisciplinární model jediného autora je asi nejhorší cesta k napsání knihy, jako je tato, ale jen pokud pomineme všechny ostatní přístupy. Pro mne je to nejméně špatný postup a vy z výsledků posoudíte, zda mám pravdu.

Z jakých výsledků? V této knize budeme vycházet z tvrzení, že ptát se po příčině vedoucí role Západu je ve skutečnosti otázkou sociálního rozvoje, čímž budeme v zásadě myslet soubor schopností společnosti něčeho dosáhnout – utvářet fyzické, ekonomické, sociální a intelektuální prostředí ve prospěch svých cílů. V 19. a 20. století považovali západní komentátoři sociální rozvoj za nesporné dobro. Rozvoj je pokrok (nebo evoluce nebo historie), říkalo se skrytě nebo otevřeně, a pokrok – ať směrem k Bohu, blahobytu, nebo lidskému ráji – je smyslem života.

Dnes se to tak zjevné nezdá. Mnoho lidí má pocit, že ničení životního prostředí, války, nerovnost a rozčarování, jež s sebou sociální vývoj nese, vysoce převažují nad pozitivy, které rozvoj vytváří.

Bez ohledu na morální obvinění, jaká proti sociálnímu rozvoji vznášíme, se skutečnost nedá popřít. Téměř všechny společnosti jsou rozvinutější (ve smyslu naší definice tohoto pojmu v předchozím odstavci), než byly před stovkou let. A některé jsou rozvinutější než jiné. V roce 1842 platilo, že Británie byla rozvinutější než Čína, a to dokonce tak, že měla globální dosah. V minulosti existovalo mnoho říší, ale vždy měly jen regionální vliv. V roce 1842 však byli britští výrobci schopni Čínu zaplavit svým zbožím, britští průmyslníci dokázali vyrábět železné lodě, jež předčily jakékoli jiné, a britští politici mohli vysílat výpravy do půlky světa.

Zjišťovat, proč Západ vládne, znamená položit si ve skutečnosti dvě otázky. Musíme se dovědět, proč je Západ rozvinutější, tedy schopnější něčeho dosáhnout, než jiné regiony. A také proč se v minulých dvou stech letech rozvinul tak zásadně, že poprvé v historii může několik zemí dominovat celé planetě.

Myslím, že tyto otázky lze zodpovědět jedině změřením sociálního rozvoje, abychom mohli sestrojit graf, který – doslova – postihne podobu historie. Jakmile se nám to podaří, uvidíme, že ji dobře nevysvětluje ani teorie dlouhodobé neměnnosti, ani teorie krátkodobých náhod. Odpověď na první otázku, tedy proč je sociální rozvoj Západu kvalitnější než rozvoj jakékoli jiné části světa, najdeme v žádné nedávné nahodilé události: Západ byl nejrozvinutější oblastí světa čtrnáct z minulých patnácti tisíciletí. Na druhé straně ale tato vůdčí role Západu nebyla předurčena ve vzdálené minulosti. Více než tisíc let, mezi lety 550 a 1775, byly hodnoty sociálního rozvoje Východu vyšší. Vůdčí postavení Západu nebylo ani předurčeno před tisícovkami let, ani o něm nerozhodly nedávné nahodilosti.

Dlouhodobé ani krátkodobé teorie nám neposkytnou odpověď ani na druhou otázku – proč byl sociální rozvoj Západu ve srovnání se všemi ostatními společnostmi tak úspěšný. Uvidíme, že bilance Západu začala prudce stoupat k ohromujícím hodnotám až kolem roku 1800. Byl to ale jenom poslední příklad dlouhodobého trendu vytrvale se zrychlujícího sociálního rozvoje. Dlouhodobé a krátkodobé vlivy působí společně.

A to je důvod, proč nemůžeme vůdcovství Západu vysvětlit zkoumáním pouze prehistorie nebo jen několika minulých století. Abychom našli odpověď, musíme pochopit historii v celém rozsahu. Zmapování vzestupu a pádu sociálního rozvoje sice odhalí podobu historie a ukáže, co je třeba vysvětlit, ale samotné vysvětlení *neposkytne*. Na to se musíme ponořit do detailů.

LENOST, STRACH A CHAMTIVOST

„HISTORIE, podst. jm. Převážně nepravdivý popis událostí, převážně bezvýznamných, které způsobili panovníci, převážně padouchové, a vojáci, převážně hlupáci.“⁷ Občas se s touto komickou definicí historie Abrose Bierce nedá nesusouhlasit. Historie může vypadat jako sled bezvýznamných událostí, chaotická směsice géniů a blbů, tyranů a romantiků, básníků a zlodějů schopných vykonat úžasné věci nebo se utápnout ve zkaženosti.

Následující stránky jsou plné právě takových lidí, a tak to má být. Za veškerým životem, umíráním, tvořením a bojem na tomto světě jsou přece lidé z masa a kostí, nikoli neosobní síly. A přesto lze tvrdit, že za tím vším rachotem má minulost nicméně pevnou strukturu. Historici vybavení náležitými nástroji ji dokážou identifikovat, a dokonce i objasnit.

My z těchto nástrojů použijeme tři.

Jako první biologii*, která objasňuje, co vlastně člověk je: inteligentní šimpanz. Jsme součástí zvířecího světa spadajícího do širší říše života a zahrnujícího vše od velkých opic po améby. Tato naprosto zřejmá pravda má tři významné důsledky.

Zaprvé, jako všechny živé formy přežíváme čerpáním energie ze svého okolí a její přeměnou v náš prospěch.

Zadruhé, jsme stejně jako všechna inteligentnější zvířata zvědavé bytosti. Neustále hloubáme a zjišťujeme, zda jsou věci kolem nás k snědku, zda mohou poskytnout zábavu nebo je můžeme vylepšit. Předčíme v tom mnohonásobně jiná zvířata, protože máme velké a rychlé mozky s množstvím závitů, abychom mohli věci promýšlet. Máme rovněž nekonečně pružné hlasivky, takže o nich můžeme mluvit, a palce postavené proti ostatním prstům, což nám umožňuje s věcmi manipulovat.

Je třeba říci, že podobně jako ostatní zvířata ani lidé nejsou všichni stejní. Někteří z prostředí odčerpávají více energie. Část jich má více dětí než jiní. Někteří jsou zvědavější, tvořivější, chytřejší nebo praktičtější než ostatní.

Třetím důsledkem naší příslušnosti ke zvířecí říši je fakt, že velké skupiny lidí jsou většinou na rozdíl od jednotlivců v podstatě stejné. Když vyberete z davu náhodně dva lidi, mohou se značně lišit. Když ale shromáždíte dva lidské davy, budou mít tendenci být jeden odrazem druhého. A pokud budete srovnávat milionové skupiny, jako já v této knize, uvidíte, že je v těchto společenstvích velmi podobný podíl energických, plodných, zvědavých, moudrých, upovídaných a praktických lidí.

Tyto tři střízlivé úvahy vysvětlují větší část chodu dějin. Sociální rozvoj obecně tisíce let rostl díky naší tendenci do věcí štourat, a většinou tento růst zrychloval. Dobré nápady plodily další a my máme tendenci dobré myšlenky nezapomínat. Jak ale uvidíme, biologie nedokáže vysvětlit celou historii sociálního rozvoje. Někdy tento rozvoj dlouhá období stagnoval a vůbec nerostl. Někdy se dokonce obrátil do protisměru. Vědět, že jsme inteligentní šimpanzi, nestačí.

A tady přijde na řadu náš druhý nástroj, sociologie†. Tato věda nám říká, co je příčinou společenské změny a zároveň co společenská změna způsobuje. Jedna věc je, když chytrý šimpanz sedí a hloubá, a zcela jiná, když na něco přijde a změní společnost. Zřejmě je zapotřebí nějaký katalyzátor. Významný

* Biologie je velmi široký obor. My budeme spíš než z její molekulární/buněčné specializace čerpat z ekologické/evoluční.

† Zde používáme termín „sociologie“ jako zkratku pro společenské vědy obecně a čerpat budeme spíše z těch oborů, které zobecňují způsoby fungování společnosti, než z těch zaměřených na rozdíly. Tato definice jde napříč tradičním vědeckým rozlišováním mezi sociologií, antropologií, ekonomikou a politickou vědou a velký důraz klade na oblasti, v nichž se biologie potkává se společenskými vědami, zejména demografií a psychologií.

autor science fiction Robert Heinlein jednou prohlásil, že „pokrok je zásluha líných mužů hledajících snadnější způsoby dosažení věcí“. ⁸ V této knize později uvidíme, že Heinleinův výrok je pravdivý jen částečně. Líné ženy jsou stejně důležité jako líní muži, lenost není *jediná* matka objevů a nazývat výsledek „pokrokem“ je často příliš optimistické. Když to ale trochu podrobněji domyslíme, je možné považovat Heinleinův postřeh za stručné shrnutí příčiny společenské změny, k níž pravděpodobně dojdeme. V knize postupně přejdeme k méně jadrné verzi Heinleina a navrhuji, abychom jí říkali Morrisova věta: „Změnu způsobují líní, chamtiví a vystrašení lidé hledající snazší, výnosnější a bezpečnější způsoby dosažení věcí. A většinou málokdy tuší, co dělají.“ Historie nás učí, že pod tlakem se rodí změna.

Chamtiví, líní a vystrašení lidé hledají vlastní rovnováhu mezi požadavky žít v pohodlí, pracovat co nejméně a být v bezpečí. Tím ale příběh nekončí, protože lidská úspěšnost ve schopnosti rozmnožovat se a čerpat energii nevyhnutelně vytváří tlak na dostupné zdroje (intelektuální a sociální stejně jako materiální). Úspěšný společenský rozvoj uvolňuje přesně ty síly, které další rozvoj maří. Tomuto poznatku budeme říkat „paradox rozvoje“. Úspěch vytvoří nové problémy a jejich řešení pak zase další. Neboli život je slzavé údolí, jak se říká.

Paradox rozvoje pracuje neustále a staví lidi před obtížné volby. Lidem se často nepodaří dostat požadavkům a společenský rozvoj se zastaví nebo dokonce upadá. Jindy ale lenost, strach a hamižnost společně přimějí některé lidi riskovat a dospět k inovacím, jež změní pravidla hry. Pokud se to aspoň několika z nich podaří, a když pak další lidé úspěšné inovace přijmou, může si společnost prorazit cestu zúženým hrdlem zdrojů a sociální rozvoj bude pokračovat.

Lidé na takové problémy narážejí a řeší je denně, což je důvod, proč společenský rozvoj obecně vzrůstal od konce poslední doby ledové. Jak ale uvidíme, v určitých bodech vytvoří rozvojový paradox pevný strop, který povolí jedine pod vlivem zásadních přeměn. Společenský rozvoj se na těchto stopech zastaví, což nastartuje zoufalý zápas. Uvidíme případ od případu, že když se společností nepodaří nastalé problémy vyřešit, začnou je stíhat potíže jako hladomor, epidemie, živelná migrace a úpadek státu. Stagnace se pak změní v úpadek. A když se k hladu, epidemiím, migraci a zhroucení státu připojí další ničivé síly jako klimatická změna, může tento úpadek vyústit v katastrofální několikasetleté zhroucení a období temna. Tyto ničivé síly budeme nazývat souhrnným termínem „pět jezdců apokalypsy“.

Většinu běhu dějin vysvětlí biologie a sociologie. Objasní, proč společenský rozvoj obecně narůstal, proč v některých obdobích rychleji než v jiných a proč někdy ustal. Avšak biologické a sociologické zákony jsou konstanty platné vždy, v jakékoli době a na jakémkoli místě. Ze své definice nás informují o lidstvu jako

celku, ale ne o tom, proč lidé někde došli dál než jinde. K tomu, jak se v této knize tvrdí, potřebujeme třetí nástroj: geografii*.

POLOHA, POLOHA, POLOHA

„Biografie je něco jiného než geografie,“ konstatoval roku 1905 humorista Edmund Bentley, „biografie potřebuje chlapy, geografie mapy.“⁹ Chlapi, v britském slova smyslu příslušníci horní třídy, mnoho let dominovali historickým příběhům do té míry, že bylo složité odlišit historii od biografie. Změnilo se to ve 20. století, kdy historici mezi hrdiny začali počítat i ženy, muže nižších tříd a děti a zahrnuli do směsice i jejich hlasy. My však půjdeme v této knize dál. Jakmile uznáme, že jsou chlapi (ve velkých skupinách a v novém, rozšířeném smyslu slova) všichni stejní, dokážeme, že zbývají jenom mapy.

Mnoho historiků na toto prohlášení reaguje jako býk na červenou muletou. Jedna věc je, řekli mi někteří, odmítnout starý názor, podle nějž několik významných mužů rozhodlo o tom, že se dějiny vyvíjely na Západě a na Východě odlišně; naprosto jiná věc je pak pak říci, že kultura, hodnoty a víra nebyly důležité, a hledat důvody vůdcovství Západu pouze ve slepých materiálních silách. A přesto právě to víceméně navrhuji já.

Pokusíme se ukázat, že v minulých patnácti tisících letech prošly Východ a Západ stejnými stadii společenského rozvoje ve stejné posloupnosti, protože obě oblasti obýval stejný druh lidských bytostí, jež vytvářejí stejnou historii. Vynasnažíme se ale také ukázat, že se to neodehrávalo ve stejných obdobích a totožnou rychlostí. Vyvodíme z toho, že biologie a sociologie vysvětlují obecné podobnosti, geografie pak regionální rozdíly. A v tom smyslu je to právě geografie, co vysvětluje, proč Západ vládne.

Řečeno takto bez obalu to zřejmě zní jako ta nejkonzervativnější teorie o dlouhodobé neměnnosti. A určitě se najdou historici, kteří se na geografii dívají právě tímto způsobem. Tato myšlenka sahá až k Řeku Herodotovi, který žil v 5. století př. n. l. a je často považován za otce historie. „Slabé země rodí slabé muže,“ říkal.¹⁰ A vyvodil stejně, jak to od jeho dob dělají deterministé, že geografie předurčila jeho vlast k velikosti. Nejpozoruhodnějším příkladem je zřejmě geograf z Yaleovy univerzity Ellsworth Huntington. Po roce 1910 uspořádal velké množství statistických údajů, aby s jejich pomocí dokázal, že v jeho domovském městě New Haven v Connecticutu panuje ideální klima, které v lidech povzbuzuje velikost. (Lepší podmínky byly jenom v Anglii.) Naproti tomu „příliš rovnoměrně

* Geografie je stejně jako biologie a sociologie široký a volně definovaný obor. (Dokonce tak volně, že po roce 1940 mnoho univerzit rozhodlo, že vlastně vůbec nejde o vědeckou disciplínu, a své fakulty geografie zrušily.) Více než z fyzické geografie zde čerpáme z geografie lidské a ekonomické.